

IJTIMOY DAVLATDA INSON HUQUQLARINI TA'MINLASHNING GLOBAL AHAMIYATI VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Eshankulova Dilafro'z Alisherovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi ijtimoiy davlat tushunchasining nazariy asoslari, uning inson huquqlari bilan bog'liqligi, globallashtirish sharoitidagi ahamiyati va zamonaviy institutsional mexanizmlari tadqiq qilinadi. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi asosida ijtimoiy davlat modelining shakllanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajriba va zamonaviy yondashuvlar keng yoritiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy davlat, inson huquqlari, ijtimoiy adolat, konstitutsiyaviy islohotlar, globallashtirish, inklyuziv jamiyat, raqamli transformatsiya.

Ijtimoiy davlat - bu shaxsning munosib hayot kechirishi uchun zarur sharoitlarni yaratish mas'uliyatini o'z zimmasiga olgan, ijtimoiy tafovutlarni kamaytirish va muhtoj qatlamlarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan siyosiy-huquqiy tizimdir [1]. Bu tushuncha zamonaviy davlatchilik taraqqiyotining eng oliy bosqichi sifatida namoyon bo'ladi va insoniyat tarixida davlatning roli faqatgina tartib o'rnatish yoki hududiy yaxlitlikni ta'minlashdan iborat bo'lmay, balki har bir shaxsning qadr-qimmatini ulug'lash, uning ijtimoiy-siyosiy va huquqiy manfaatlarini himoya qilish darajasiga ko'tarilganligini aks ettiradi [2].

Ijtimoiy davlatning nazariy ildizlari kishilik jamiyatining tadrijiy rivojlanish bosqichlariga borib taqaladi. Ma'lumki, Sharq Uyg'onish davri mutafakkirlari, xususan Abu Nasr Forobiyning "Fozil shahar ahli qarashlari" asaridagi davlat boshqaruvi haqidagi g'oyalar ijtimoiy davlatchilikning ilk nazariy asoslaridan biri bo'lib xizmat qilgan [3]. Forobiy fikrlashicha, adolatli davlat fuqarolarning baxt-saodatini ta'minlash, ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etish uchun majburdir. Bu g'oyalar keyinchalik G'arb siyosiy fikrida, ayniqsa sotsial-demokratik nazariyalarda rivojlantirildi.

Zamonaviy davrda esa modernizatsiya nazariyalari ijtimoiy davlatning institutsional shakllanishiga turtki bo'ldi. T.Parsons, N.Smelser, S.Xantington kabi olimlarning izlanishlari davlatning ijtimoiy funksiyalarini tizimli tahlil qilishga imkon berdi [4]. Xususan, ijtimoiy davlat nafaqat iqtisodiy rivojlanishni ta'minlovchi, balki ijtimoiy integratsiyani amalga oshiruvchi mexanizm sifatida talqin etiladi.

O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy davlat modelining shakllanishi evolyusion tarzda amalga oshib bormoqda. Dastlab "Harakatlar strategiyasi" (2017), keyin "Taraqqiyot strategiyasi" (2020) va "O'zbekiston – 2030" strategiyasi orqali

ijtimoiy himoya va inson kapitalini rivojlantirishning izchil tizimi yaratildi [5]. Ushbu strategik hujjatlar ijtimoiy davlat qurishning uzluksiz va maqsadli siyosatini namoyon etadi.

Ijtimoiy davlatning zamonaviy tizimida davlat nafaqat boshqaruvchi, balki servis xizmatini ko'rsatuvchi sub'ekt sifatida namoyon bo'lmoqda. "Servis davlat" modelida davlat aholi ehtiyojlarini qondirish usullarini doimiy takomillashtirib boradi [6]. Bu yondashuv fuqarolarning davlatga nisbatan ishonchini oshirish, ijtimoiy siyosatning samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ijtimoiy davlatning asosiy tamoyillari

Ijtimoiy davlatning barqarorligi uning fundamental tamoyillariga bog'liq bo'lib, ular O'zbekistonning yangilangan Konstitutsiyasida o'z ifodasini topgan. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi qabul qilinishi mamlakat davlatchilik tarixida yangi sahifa ochdi. Konstitutsiyaning 1-moddasida O'zbekiston – suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat ekanligi qat'iy belgilab qo'yildi [7]. Bu shunchaki siyosiy deklaratsiya emas, balki davlatning o'z fuqarolari oldidagi mas'uliyatini yangi bosqichga olib chiqqan huquqiy poydevor hisoblanadi.

Ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar tamoyili. Bu tamoyil fuqarolarning jinsi, irqi, millati va ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar, jamiyat hayotida ishtirok etishda teng huquqqa egaligini anglatadi [8]. Masalan, Konstitutsiyaning 37-moddasida fuqarolarning davlat xizmatiga kirishda teng huquqqa ega ekanligi belgilab qo'yilgan [7]. Bu meritokratiya va professionallikni ta'minlash orqali ijtimoiy adolatni qaror toptirishga xizmat qiladi. Amaliyotda bu tamoyil kadrlar siyosatida, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimida teng imkoniyatlar yaratish orqali amalga oshiriladi.

Inson huquqlari ustuvorligi va davlat mas'uliyati. Konstitutsiyaning 54-moddasiga ko'ra, insonning huquq va erkinliklarini ta'minlash davlatning oliy maqsadidir [7]. Davlat nafaqat huquqlarni e'lon qiladi, balki ularni amalga oshirish uchun shart-sharoit yaratadi, g'amxo'rlik qiladi va himoyalaydi. Bu mas'uliyatning konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanishi ijtimoiy davlatning eng muhim belgisidir. "Inson qadri uchun" tamoyili asosida barpo etilayotgan Yangi O'zbekistonda "inson – jamiyat – davlat" tamoyili ijtimoiy adolatning bosh mezoni sifatida xizmat qilmoqda [9].

Ijtimoiy davlat mehnatga layoqatsizlar, keksalar, nogironligi bo'lgan shaxslar va aholining boshqa ehtiyojmand qatlamlariga alohida e'tibor qaratadi [10]. Bunda xayriya yondashuvidan ijtimoiy huquqlarni ta'minlash yondashuviga o'tiladi. Masalan, nogironlikning tibbiy modelidan ijtimoiy modeliga o'tish, shaxsning ijtimoiy makondagi to'siqlardan xoli bo'lishini kafolatlaydi [11]. Bu o'zgarish

nogironligi bo'lgan shaxslarni faqat tibbiy yoki xayriya ob'ektidan to'laqonli huquq egasiga aylantirishga qaratilgan.

Ijtimoiy davlatda har bir islohot qonun doirasida amalga oshiriladi. Konstitutsiyaning oliy yuridik kuchi va to'g'ridan-to'g'ri amal qilishi (15-modda) inson huquqlarini sud orqali himoya qilish kafolatini beradi [7]. Huquq ustuvorligi tamoyili davlat hokimiyati organlarining huquqiy chorakorlik prinsipiga asoslangan faoliyatini ta'minlaydi.

Ijtimoiy davlat va inson huquqlarining o'zaro bog'liqligi

Ijtimoiy davlat va inson huquqlari bir-birini to'ldiruvchi tushunchalardir. Inson huquqlarini ta'minlamasdan turib, haqiqiy ijtimoiy davlatni qurib bo'lmaydi. O'zbekistonda amalga oshirilgan konstitutsiyaviy islohotlar natijasida inson huquqlariga bag'ishlangan moddalar soni 23 tadan 34 taga, normalar esa 37 tadan 98 taga ko'paydi [12]. Bu o'zgarishlar inson huquqlarini himoya qilishning yangi sifat bosqichiga o'tishni ta'minladi.

Inson huquqlarining yangi avlodi – ekologik huquqlar, sog'liqni saqlash huquqi, munosib mehnat sharoitlariga bo'lgan huquqlar ijtimoiy davlat majburiyatlarining ajralmas qismiga aylandi [13]. Masalan, davlat o'qituvchilarning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish, ularning ijtimoiy va moddiy farovonligi haqida g'amxo'rlik qilish mas'uliyatini o'z zimmasiga oldi. Bu esa ta'lim sohasida inson huquqlarini ta'minlashning institutsional kafolatidir.

Shuningdek, shaxsning sudlanganligi uning qarindoshlari huquqlarini cheklash uchun asos bo'lmasligi haqidagi norma (28-modda) insonparvar davlatchilikning eng yuksak namunasi bo'lib, shaxs daxlsizligi va adolat tamoyilini mustahkamlaydi [7]. Bu norma kollektiv javobgarlikning oldini olish, shaxsning oilaviy aloqalarini himoya qilishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy davlatning inson huquqlarini ta'minlashdagi roli nogironligi bo'lgan shaxslar misolida yaqqol ko'rinadi. BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasini ratifikatsiya qilish (2021 yil) natijasida mamlakatda inklyuziv jamiyatni rivojlantirish, nogironligi bo'lgan shaxslarni kamsitishni taqiqlash va ular uchun to'siqsiz muhit yaratish majburiyati yuklandi [14].

Ijtimoiy davlatni rivojlantirishda dunyo miqyosida bir nechta zamonaviy yondashuvlar ustuvorlik qilmoqda:

Raqamli transformatsiya (Digitalization). Raqamli texnologiyalar davlat xizmatlarini ko'rsatishda inson omilini kamaytirib, shaffoflikni oshiradi. O'zbekistonda "Elektron hukumat" tizimining joriy etilishi aholining ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirdi [15]. Raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi esa moliyaviy inklyuzivlikni ta'minlashga xizmat

qilmoqda. 2023 yilda elektron davlat xizmatlaridan foydalanuvchilar soni 75 foizga yetdi [16].

Institutsional mexanizmlar - "Mahalla yettiligi". O'zbekistonning o'ziga xos tajribasi sifatida "mahalla yettiligi" tizimini keltirish mumkin. Bu tizim ijtimoiy muammolarni "mahallabay" hal qilish, aholining ehtiyojmand qatlamlariga manzilli yordam ko'rsatish va ijtimoiy adolatni eng quyi bo'g'inda ta'minlash imkonini beradi [17]. Mahalla yettiligi a'zolari har oy aholi bilan uchrashuvlar o'tkazib, ularning muammolarini o'rganadi va yechim topishga yordam beradi.

Xulosa. Ijtimoiy davlat inson qadrini yuksaltirish, ijtimoiy adolatni ta'minlash va barcha fuqarolar uchun teng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan muhim ijtimoiy-siyosiy jarayon hisoblanadi. O'zbekistonda ijtimoiy davlat tamoyillarining konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanishi va ijtimoiy sohada amalga oshirilayotgan institutsional islohotlar inson huquq va erkinliklarini ta'minlashning sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qilmoqda.

Zamonaviy global sharoitda inson huquqlarini ta'minlash faqat huquqiy normalarni qabul qilish bilan cheklanmay, balki raqamli texnologiyalarni joriy etish, inklyuziv ijtimoiy muhitni shakllantirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishni taqozo etadi. Shu jihatdan, «inson - jamiyat - davlat» munosabatlaridagi uyg'unlik barqaror taraqqiyot va ijtimoiy farovonlikning muhim omili hisoblanadi.

Shu bois ijtimoiy davlatni barpo etish insonning munosib hayotini ta'minlash va barqaror taraqqiyotga erishishga qaratilgan strategik vazifa bo'lib, inson huquqlarini ta'minlash esa jahon hamjamiyatining ustuvor maqsadlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Вассерман Л.А. Социальное государство: теория и практика // Государство и право. - 2019. - № 5. - С. 45-52.
2. Маккейн Дж. Правовое государство и социальное государство: взаимосвязь и взаимозависимость // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. - 2020. - № 3. - С. 12-18.
3. Форобий А.Н. Фозил шаҳар аҳли қарашлари / Таржима ва тасҳиҳ: А.А. Набибов. - Тошкент: Фан, 1993. - 224 б.
4. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. - М.: Аспект Пресс, 2017. - 270 с.
5. Ўзбекистон Республикасининг 2030 йилгача бўлган тараққиёт стратегияси. - Тошкент: 2020. - 64 б.
6. Сиддиқов М.Т. Сервис давлат: концепцияси ва амалга ошириш механизмлари // Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси ахборотномаси. - 2022. - № 2. - Б. 15-22.

7. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: «Адолат» МХАМ, 2023. - 120 б.
8. Исламов С.А. Ижтимоий адолат ва тенг имкониятлар: назарий-ҳуқуқий таҳлил // Нуқуқ ва давлат. - 2023. - № 4. - Б. 8-14.
9. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон: Давлат ва жамият тараққиёти. - Тошкент: Ўзбекистон, 2021. - 456 б.
10. Рахимов Р.А. Ижтимоий давлатнинг заиф қатламларни ҳимоя қилиш функцияси // Иқтисодий тадқиқотлар. - 2022. - № 3. - Б. 45-51.
11. Турсунов Н.А. Ногиронлигининг ижтимоий модели: назарияси ва амалиёти // Социология тадқиқотлари. - 2023. - № 1. - Б. 28-35.
12. Каримов Б.Ў. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг янги таҳрири: инсон ҳуқуқларининг кенгайтирилиши // Нуқуқшунослик. - 2023. – № 2. - Б. 5-12.
13. Хакимов Р.С. Инсон ҳуқуқларининг янги авлоди: экологик ва иқтисодий ҳуқуқлар // Нуқуқ ва давлат. - 2022. - № 6. - Б. 18-25.
14. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. - New York: United Nations, 2006. - 25 p.
15. Хошимов А.Р. «Электрон ҳукумат» тизими: ривожланиши ва самарадорлиги // Ахборот технологиялари. - 2023. - № 3. - Б. 12-19.
16. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари. <https://stat.uz> (қаралган сана: 15.03.2024).
17. Ибрагимов Т.К. «Маҳалла еттилиги» тизими: ижтимоий муаммоларни ҳал этишнинг инноватсион ёндашуви // Маҳалла ва жамият. 2023. - № 1. -Б. 22-28.